

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗЕРНОПЕРЕРОБНОГО ПІДКОМПЛЕКСУ В УКРАЇНІ

К. С. Черненко, аспірант, Полтавська державна аграрна академія
І. В. Віденко, магістрант, Полтавський університет економіки і торгівлі

Висвітлено економічну сутність зернопродуктового підкомплексу та його структуру. Обґрунтовано проблеми розвитку й ефективного функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК в умовах ринкових трансформацій. Розроблено пропозиції щодо ефективного розвитку всіх складових ланок зернопродуктового підкомплексу на регіональному рівні.

Ключові слова: зернопродуктовий підкомплекс, структура, зерновиробництво, сільськогосподарські підприємства, державне регулювання.

Постановка проблеми. Найважливішою проблемою сучасної економіки є зупинення спаду агропромислового виробництва, гарантування продовольчої безпеки держави та досягнення раціональних норм споживання продуктів харчування на душу населення. Для цього необхідно створити економічні та правові відносини в усіх галузях продовольчого комплексу. Зниження темпів виробництва у продовольчій сфері спричинилося не лише технічною відсталістю виробництва, а й недосконалістю виробничих відносин, засиллям адміністративно-командних методів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку зернопереробного підкомплексу розглядаються у працях В.І. Бойка, О.Ю. Єрмакова, О.В. Захарчука, І.В. Кобути, М.Г. Лобаса, П.М. Макаренка, Л.О. Мармуль, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, В.П. Ситника, Л.М. Худолій, І.І. Червена, та інших. Але, незважаючи на вагомий розробки в даній сфері, питання ефективного функціонування зернопереробного підкомплексу має базуватись на новітніх дослідженнях, враховувати значення зернопродукції й сучасні зміни у функціонуванні агропромислового комплексу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей функціонування зернопереробного підкомплексу в умовах аграрних трансформацій.

Виклад основного матеріалу досліджень. Перехід до ринкової економіки пов'язаний із структурною перебудовою агропромислового комплексу, удосконалення його функціонально-компонентної і територіальної структур, розвитком агропромислової інтеграції, вертикальної і горизонтальної кооперації, комплексування і комбінування виробництва, формування зон і районів товарного виробництва різних видів сільськогосподарської продукції, переспеціалізацією і деспеціалізацією господарств, реформацією всього агропромислового комплексу, зональних, внутрішньо-зональних, міжгалузевих і внутрішньогалузевих підкомплексів.

Розвиваються нові економічні, торговельні, технологічні та організаційні зв'язки між ними. На зміну жорсткому державному управлінню і плануванню приходять ринкові регулятори, які вносять

дуже великі корективи у взаємовідносини між окремими галузями агропромислового комплексу, його підприємствами і господарствами. Все більше вступають в силу товарно - грошові відносини між ними. Однак трансформації в агропромислового комплексу повинні мати регульований і планомірний характер. Тому завдання економічної науки полягає в тому, щоб структурна перебудова в агропромислового комплексу відбувалася на основі конструювання таких моделей агропромислових структур, які б забезпечували найбільш раціональне і високоефективне використання аграрно-ресурсного потенціалу, стабільне нарощування виробництва агропромислової продукції, максимальне насичення ринку продовольчими товарами і повну забезпеченість ними населення України.

Досягнення конструктивної економіки, економічної і соціальної географії, економічної математики і кібернетики дозволяють проектувати моделі різних агропромислових формувань, які в сучасних умовах розвитку продуктивних сил і науково-технічного прогресу здатні забезпечити високу ефективність агропромислового виробництва.

Розвиток агропромислового комплексу відбувається на основі агропромислової інтеграції, комплексування, комбінування і кооперування. Всі ці процеси відбуваються шляхом взаємозв'язку і взаємообумовленості, які зумовлюють формування і розвиток агропромислового комплексу. Дослідження проблем комплексоутворення і закономірностей формування і розвитку агропромислового аграрно територіальних комплексів постійно перебувають в центрі уваги науки і практики. Пізнання законів і особливостей територіальної організації агропромислового виробництва, агропромислової інтеграції, вертикальної і горизонтальної інтеграції, комбінування і комплексування виробництва дозволяє створювати такі організаційно-господарські структури, які забезпечують високу ефективність агропромислового виробництва. Їх розвиток дозволяє розкрити нові додаткові джерела збільшення виробництва продукції, підвищення економічної ефективності виробництва і збільшення надходжень в державний бюджет.

У процесі створення комплексів і їх розвитку, завдяки взаємозв'язаному, скомплектованому, заінтегрованому, скооперовану і збалансованому розвитку промислових і сільськогосподарських підприємств, створюються найкращі умови для високоефективного використання природних, виробничих, фінансових та економічних ресурсів. При комплексному розміщенні промислових комплексів і розвитку інтеграції досягається значна економія капітальних вкладень. зменшується протяжність інженерних комунікацій, доріг, зменшується площа землі для забудови, створюються сприятливі умови для соціально-економічного розвитку територій. Отже, агропромислові комплекси -це найбільш оптимальна форма територіальної організації агропромислового виробництва, що розглядаються наукою і практикою як найбільш прогресивні високоефективні форми організації агропромислового виробництва. Саме тому, коли в Україні здійснюється структурна перебудова і реформування агропромислового комплексу, необхідне подальше вдосконалення комплексного розвитку галузей сільського господарства, харчової і переробної промисловості, раціоналізації технологічних, виробничих та економічних зв'язків.

Дослідженням теоретичних, методологічних та інших проблем комплексоутворення займаються економісти-аграрники, географи і соціологи. Адже об'єктивні процеси комплексоутворення відбуваються на суцільній території і у відповідних соціально-економічних умовах. Процеси комплексоутворення відбуваються в результаті взаємодії економічного та суспільного розвитку. Вони можуть бути пізнані і використані в практиці господарської діяльності за умови залучення до арсеналу досліджень багатьох галузей науки і насамперед економіки, математики, кібернетики, статистики та інших галузей науки. При дослідженні комплексів сформувалися такі основні напрямки їх досліджень: теоретичний, методологічний і прикладний.

Теоретичні дослідження спрямовані на узагальнення об'єктивних законів, закономірностей і особливостей матеріального виробництва і їх прояв в агропромисловому комплексі, розкриття специфічних особливостей економіки і організації агропромислового виробництва і його оптимального поєднання з промисловим. У процесах методичного характеру розкриваються методи і прийоми досліджень особливостей розвитку і територіальної організації агропромислового виробництва, структурно-динамічного аналізу його структурних перетворень. Прикладні дослідження присвячені в основному аналізу і оцінці різних форм агроформування та економічної ефективності функціонування.

Агропромисловий комплекс – складова структурна частина господарського комплексу України. Він повинен являти собою структурно завер-

шену, збалансовану, зінтегровану, взаємозв'язану, високоефективну систему, здатну повністю забезпечити населення продуктами харчування, а зовнішню торгівлю – експортними товарами.

Основною складовою агропромислового комплексу є сільське господарство, важлива складова частина, одна з основних, життєво важливих галузей господарства України і сфер матеріального виробництва, яка спеціалізується на виробництві продуктів харчування для населення, сировини для промисловості і експортних товарів для зовнішньої торгівлі. В цій галузі виробляється більш як 50% продукції АПК. Другою його важливою галуззю є харчова і переробна промисловість. До неї належать галузі і підгалузі харчової промисловості (мукомельно-круп'яної, хлібопекарської, плодоовочево-консервної, цукрової, олійно-жирової, виноградарсько-виноробної, м'ясо-молочної, рибної та інших галузей).

Третьою складовою частиною агропромислового комплексу є галузі промисловості, що виробляють для сільського господарства і харчової промисловості основні засоби виробництва (сільськогосподарські машини і технологічне обладнання) та предмети праці (мінеральні добрива, хімічні меліоранти, пестициди, гербіциди, пально-мастильні та інші матеріали).

Гармонійний і збалансований розвиток складових агропромислового комплексу базується на тісних технологічних, економічних і організаційних зв'язках між ними. В минулому вони розвивалися на плановій основі. Планування виробництва і поставок сільськогосподарським підприємствам промислових засобів виробництва і предметів праці, забезпечувало поступове нарощування продукції землеробства і тваринництва в державні ресурси і промисловим підприємствам для переробки, забезпечувало ефективне функціонування всіх складових частин агропромислового комплексу. Однак в умовах його структурної перебудови і реформування порушилися економічні зв'язки між промисловими і сільськогосподарськими підприємствами. Великий диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію призвів до погіршення економічних взаємовідносин між промисловими і сільськогосподарськими підприємствами.

Дезінтеграція призвела до порушення цілісності, структурної завершеності і збалансованості всіх складових агропромислового комплексу. Тому основне завдання полягає в тому, щоб, використовуючи ринкові регулятори, з допомогою паритету цін, налагодити нормальні економічні взаємовідносини між всіма складовими агропромислового комплексу.

Вирішальне значення у формуванні нового структурно завершенного агропромислового комплексу має агропромислова інтеграція. Вона передбачає поглиблення таких технологічних, економічних, організаційних та інших зв'язків між

сільськогосподарськими, промисловими підприємствами і розвиток різних агропромислових формувань, які забезпечують більш раціональне і високоефективне використання всього виробничого потенціалу. В умовах ринкової економіки агропромислова інтеграція набуває нових рис, оскільки інтеграційні процеси пов'язані із змінами власності економічних взаємовідносин між сільськогосподарськими підприємствами, в організаційній структурі виробництва та іншими чинниками.

Агропромислова інтеграція — процес органічного злиття промислового і сільськогосподарського виробництва, що забезпечує підвищення економічної ефективності агропромислового виробництва.

Інтеграційні формування — це єдині виробничо-господарські комплекси, в яких вся господарська і комерційна діяльність здійснюється на основі вертикальної і горизонтальної кооперації, спеціалізації і концентрації виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Як наслідок суспільного і територіального поділу праці відбувається як на загальному народногосподарському рівні, так і на рівні окремих територій, підприємств і господарств. Результатом інтеграції різних галузей на загальнодержавному рівні є агропромисловий комплекс України, на регіональному — зональні і внутрішньо-зональні територіально-виробничі комплекси, на міжгалузевому — спеціалізовані агропромислові комплекси: зерно-промисловий, бурякоцукровий, олійно-жировий, плодоовочево-консервний, виноградарсько-виноробний, тваринницько-промисловий та інші, на місцевому рівні — це агропромислові об'єднання, агрофірми, агрокомбінати та інші інтеграційні формування. В останніх, як правило, інтегратором виступає промислове підприємство.

Упродовж останнього часу, хоч і повільно але вже почалися процеси спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Вони відбувалися насамперед на рівні окремих господарств і підприємств, відбувається перехід окремих господарств і підприємств на індустріальну, високоінтенсивну і спеціалізовану основу. В цих умовах виникає необхідність розвитку кооперації.

Розвивається горизонтальна і вертикальна кооперація, з яких перша являє собою планомірне співробітництво господарств, що спеціалізуються на виробництві певних видів продукції або напрямків своєї діяльності з метою найбільш ефективного використання природних, виробничих, трудових і фінансових ресурсів. При цьому, як правило, зберігається економічна і юридична самостійність господарств і підприємств, які кооперуються між собою. Організація виробничих і обслуговуючих кооперативів має стати одним із важливих напрямків самозахисту сільських товаровиробників та виходу агропромислового комплексу з кризової ситуації.

Обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи та їх об'єднання становитимуть реальну конкуренцію посередницьким приватним структурам, які наживаються на бідності та економічній немочі господарств. Комбінування виробництва передбачає поєднання в одному підприємстві виробництва, переробки і реалізації готової продукції. Вона базується на одному технологічному процесі і завершеному циклі виробництва готової продукції. Найбільше комбінування знайшло своє поширення в цукровій промисловості України.

Агропромисловий комплекс України складається з двох великих підкомплексів продовольчого і непродовольчого. Кожний із них має свою сировинну базу, галузі промисловості з переробки сировини, економічні зв'язки, ринки збуту продукції, але є основною складовою частиною агропромислового комплексу.

Ідея агропромислового комплексування набуває все більшого розвитку і популярності, оскільки ця форма організації створює можливості поновому поєднувати принципи територіальної концентрації з вертикальною інтеграцією, забезпечувати потреби населення конкретної території та суміжних із нею районів продукцією комбінату. За останній час в Україні ще працюють понад 40 агропромислових комбінатів різної спеціалізації. Серед них найпоширенішими є локальні та регіональні. Комбінати мають широкі технологічні та економічні зв'язки з підприємствами і господарствами, з якими узгоджують, координують і планують свою виробничу діяльність. На основі агропромислової інтеграції формуються спеціалізовані та інтегральні агропромислові формування різних територіальних районів (країни, економічного району, адміністративної області, району та окремих господарських формувань).

Найбільш успішно агропромислова інтеграція розвивається на основі тих галузей сільського господарства, продукція яких не витримує тривалого зберігання і вимагає швидкої переробки і реалізації (молоко, городина, фрукти, виноград та інші види продукції).

Агропромислові формування характеризуються територіальною єдністю, комплексністю і просторовою обмеженістю своїх підрозділів. Межі агропромислових формувань складаються в залежності від їх сировинних зон, глибини спеціалізації господарств, розмірів виробництва продукції.

Отже, на основі вищесказаного можна назвати основні риси агропромислового комплексу.

Першою і головною рисою є наявність постійних технологічних, економічних і організаційних зв'язків між сільським господарством і промисловістю як по лінії виробництва і переробки сировини, так і по лінії комплексної переробки і утилізації відходів. Інші важливі риси полягають у взаємопов'язаності і пропорційності розвитку сільськогосподарських і промислових підпри-

емств, об'єднаних однією програмою розвитку виробництва всіх підрозділів, що утворюють те чи інше агроформування (виробництва, зберігання, переробка та збут сільськогосподарської продукції).

Отож агропромисловий комплекс слід розглядати як найбільш прогресивну і високоефективну форму спільної і територіальної організації, матеріального виробництва, в якій всі його галузі заінтегровані в одній структурно завершеній, збалансованій, технологічно, економічно і організаційно зв'язаній системі, основне завдання якої полягає в максимальному забезпеченні населення продовольчими товарами.

Функціонально-компонентна структура АПК являє собою сукупність галузей сільськогосподарського і промислового виробництва, які технологічно, економічно і організаційно пов'язані між собою, основне завдання яких – максимально забезпечити населення продуктами харчування і предметах першої необхідності, територіальна структура має на меті максимальне залучення і високоефективне використання ресурсних можливостей територій для високоефективного розвитку промислового виробництва.

Компетентна структура АПК відображає його внутрішньогалузевий поділ праці, в процесі якого можлива поява нових галузей і виробництв, видів діяльності, об'єднаних функціональним призначенням. Кожний спеціалізований чи інтегрований агропромисловий комплекс є носієм зовнішнього і внутрішнього аспекту функції. Перший знаходить свій вияв у процесах і рівнях спеціалізації, а другий – у процесах комплексоутворення, в рівнях його розвитку і пропорційності, тому головною ознакою рівня ефективності кожного спеціалізованого продуктивного підкомплексу є збалансованість між стадіями виробничого циклу.

Територіальна структура відображає внутрішньотериторіальну будову АПК, характеризує територіальні відношення між процесами виробництва, промисловою переробкою сільськогосподарської сировини і умовами їх розвитку в межах регіонів різного масштабу, тобто форми територіального зосередження агропромислового процесу. Територіально їх можна розчленувати за різними ознаками.

Елементи територіальної структури можуть бути регіональними (зональними і внутрішньозональними), локальними і приміськими. Всі вони відображають специфіку поєднань природних умов і ресурсів, характер розселення, поєднання галузей агропромислового виробництва, спеціалізацію господарств і підприємств.

Функціонування АПК базується на економічних, технологічних і організаційних зв'язках. Зв'язок — це конкретний вираз певного відношення, який має розчленований енергетичний суператний склад і потоки речовини, сировини матеріально-технічних ресурсів, сировини, напівфабри-

катів, енергії, кінцевої продукції, товарів, промислової маси, інформації тощо.

Функціональні зв'язки АПК забезпечують появу формування, розвиток і високоефективне функціонування агропромислових утворень. Ці складники зв'язують усі складові агропромислового комплексу в єдину цілісну, структуризовану, збалансовану і заінтегровану систему, яка забезпечує населення продовольчими і промисловими товарами. Вони зв'язують систему матеріальних потоків, сировини, продукції засобів виробництва у систему матеріально-технічного постачання, яка є кровоносною системою агропромислового комплексу.

В основі функціонування АПК лежать два головних види зв'язків: зовнішні і внутрішні, з яких перші зумовлюють виникнення, формування, розвиток і високоефективне функціонування агропромислових формувань, їх основні параметри, другі — розкривають внутрішні взаємовідносини між всіма структурними елементами і складовими АПК, системні механізми його функціонування.

Зовнішні зв'язки розвиваються у двох основних напрямках між АПК і економічним середовищем і АПК та природним середовищем. Вони охоплюють: планово-управлінські, які забезпечують регульований, планомірний і збалансований розвиток АПК; матеріально-технічні, які забезпечують матеріально-технічне постачання, тобто забезпечення господарства сільськогосподарськими машинами, обладнаннями, мінеральними добривами, хімічними мінеральними, пестицидами, гербіцидами, комбікормами, мікробіологічними добавками, пальномасляними та іншими матеріалами; природно-екологічні, які забезпечують розширене відтворення природного середовища, підвищення продуктивності та економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу (гідротехніка, хімічна і біологічна меліорація земель, корінне поліпшення лук і пасовищ, удобрення ґрунтів); реалізаційних споживачів, що відображають реальний попит на вироблену продукцію на кожній конкретній території (реалізація продовольчих товарів, напівфабрикатів, споживання продукції, сировини тощо), також інформації є носіями до вищих органів влади і зворотної – від них до нижчих. Ці зовнішні зв'язки можуть бути прямими, непрямими і опосередкованими.

Внутрішні зв'язки забезпечують цілісність, збалансованість, функціональну єдність АПК і різних агропромислових формувань, а тому їх можна назвати комплексуючими.

Вони охоплюють:

- транспортно економічні зв'язки, які об'єднують всі галузі агропромислового комплексу, всі його ланки і складові частини в єдину структуровану систему, серед них відбувається обмін між всіма комплексуючими складовими АПК;

- виробничо-структурні, які включають матеріально-технічне, інженерне, агросервісне, агрохімічне та інші обслуговування;
- організаційно-управлінські, які забезпечують управління, регулювання і планування агропромислового виробництва;
- фінансові зв'язки, які охоплюють фінансування капітальних вкладень, проектів соціально-економічного розвитку, будівництва гідротехнічних споруд, меліоративних систем, промислових підприємств, шляхів сполучення тощо;
- технологічні, які об'єднують господарства, сільськогосподарські і промислові підприємства, які на основі виробничих циклів об'єднують їх у відповідні агропромислові формування;
- економічні, які охоплюють обмін товарами основними видами продукції бартерні та інші угоди;
- виробничо-соціальні зв'язки, що здійснюються між матеріальним виробництвом і населенням, яке забезпечує його потреби у продуктах харчування і всіх інших товарах.

Висока стабільність, стійкість і постійність усіх зв'язків забезпечує високу економічну ефективність функціонування агропромислового комплексу, стабільне нарощування агропромислової продукції, систематичне підвищення життєвого

рівня населення і його добробуту.

Тому проблема економічних зв'язків повинна бути об'єктом управління і планування систематичного контролю з боку держави. Від того, наскільки підтримуються, розвиваються, економічно стимулюються економічні зв'язки залежить стійкість і висока динамічність розвитку агропромислового комплексу.

Необхідно нагадати, що порушення всіх економічних, технологічних, фінансових та організаційних зв'язків призвело до занепаду агропромислового комплексу, руйнації його продуктивних сил, зменшення виробництва продовольчих товарів, зниження їх споживання. Зокрема, погіршення економічних зв'язків між промисловими підприємствами, які виробляють засоби виробництва, що використовуються в сільському господарстві (трактори, сільськогосподарські машини і обладнання) і предмети праці (мінеральні добрива, хімічні меліоранти, пестициди, гербіциди, комбікорми, пальномастильними та інші матеріали) призвело до погіршення матеріально - технічного забезпечення господарств. їх деіндустріалізації, дезінтенсифікації і деспеціалізації та значного зменшення всіх видів сільськогосподарської продукції.

Список використаної літератури:

1. Національна програма розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села на 1999-2010 рр. - К., 1999.
2. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Реформи заради добробуту". - К., 2000.
3. Агропромисловий комплекс України / За ред. П. Т.Саблука, К.: УААН, -2008.
4. Гладій М. В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України (питання теорії, методології і практики): Монографія. - Львів, 2008р.
5. Економіка підприємств АПК / За ред. С. Л. Дусановського, В. М. Олійника, Т. Г. Дудара. – Тернопіль: Збруч, 1997.

Отражена экономическая сущность зернопродуктового подкомплекса и его структура. Обоснованы проблемы развития и эффективного функционирования зернопродуктового подкомплекса АПК в условиях рыночных трансформаций. Разработаны предложения относительно эффективного развития всех составных элементов зернопродуктового подкомплекса на региональном уровне.

Ключевые слова: зернопродуктовый подкомплекс, структура, зернопроизводство, сельскохозяйственные предприятия, государственное регулирование.

Economic essence of the grain production subcomplex and his structure is reflected. Grounded problems of development and effective functioning of the grain production subcomplex in the conditions of market transformations. Suggestions are developed in relation to effective development of all component elements of the grain production subcomplex at regional level.

Key words: grain production subcomplex, structure, grain production, agricultural enterprises, government control.

Рецензент: к.е.н., доцент, Н. В. Клєцова

Дата надходження до редакції: 27.03.2012 р.